

अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रमुख गळीत धान्य (तेलबिया) पिकांच्या उत्पादनातील बदल : एक
अभ्यास

(2004-05 ते 2013-14)

Rasal Ramchandra Gyanu, Ph. D. & Mhaske Ashwini Chandrakant

* Head of Department of Economics and Vice Principal, P.V.P. College of Pravaranagar.

* Research Student(M.A., B.Ed., M.Phil., (Economics) Ph.D. Appear)

Abstract

अहमदनगर जिल्ह्यात वेगवेगळ्या प्रांतात भौगोलिक परिस्थितीनुसार वेगवेगळी पिके घेतली जातात. प्राकृतिक रचना, हवामान, मृदा, जलसिंचन सुविधा आदी विविध घटकांचा परिणाम लागवडीखालील क्षेत्रावर होतो. लागवडीखालील क्षेत्रात होणा-या बदलांचा अभ्यास करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन विशय उपयुक्त आहे. कृषी उत्पादनात सातत्य दिसून येत नाही. सिंचनाच्या अत्यंत सिमीत सुविधा, अवर्षणप्रवण क्षेत्र, हलक्या प्रतीची जमीन इत्यादी पिकांच्या कमी उत्पादकतेचे प्रमुख कारण आहे. कृषी क्षेत्रातील प्रमुख पिकांच्या क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकतेत होणा-या बदलांचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात केला आहे. प्रस्तुत संशोधन दुय्यम साधनसामुग्रीवर (Secondary Data) वर आधारीत असून ती अहमदनगर जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन अहवाल व महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी, अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय नियोजन विभाग मुंबई, महाराष्ट्र भासून यातून मिळविली आहे. अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रमुख गळीत धान्य पिकांमध्ये भुईमूग, सूर्यफुल, सोयाबीन, करडई व इतर गळीत धान्य यांच्या ओलिताखालील क्षेत्र, एकूण पिकाखालील क्षेत्र, उत्पादन व दरहेक्टरी उत्पादन यांचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात केला आहे. परिणामी या प्रकारच्या संशोधनामुळे भोतकरी, भोती अधिकारी, कृषी विभाग महाराष्ट्र भासून यांना पीक लागवडीखालील क्षेत्रात होणा-या बदलाची कल्पना येईल. गळीतधान्य पिकांखालील क्षेत्रात वाढ करणे गरजेचे आहे यादृष्टीने प्रयत्न करण्यासाठी देखील उपयुक्त आहे. प्रमुख गळीतधान्य पिकांची दर हेक्टरी उत्पादकता व उत्पादन यामध्येही बदल घडून येत आहेत. प्रमुख गळीतधान्य पीक लागवडीखालील क्षेत्र व ओलिताखालील क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात घट होत आहे.

नमुना शब्द : ओलिताखालील व लागवडीखालील क्षेत्र, गळीत धान्य तेलबिया पिके उत्पादन व उत्पादकता.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

2) संशोधनाची ओळख (Introduction) :-

भोती क्षेत्रात कोणते पीक घ्यावे हा भोतक-यांचा निर्णय (निवड) वेगवेगळ्या घटकांवर अवलंबून असते. उदा. मृदा व हवामान कुटुंबाची गरज, सामाजिक व आर्थिक

घटक बाजारची संरचना, मजूरांची उपलब्धता, तांत्रिक विकास इत्यादी तसेच प्रत्येक भोतक-यांची पीक घेण्याची पध्दत, लागवड पध्दत, उत्पादन व उत्पादकता व उत्पादन खर्च, जलसिंचनाची साधने इत्यादी विविध घटकांत भिन्नता आढळते.

अहमदनगर जिल्हयात खरीप व रब्बी हंगाम असे कृशी उत्पादनाचे 2 हंगाम आहेत. अहमदनगर जिल्हयात पिकांच्या लागवडीखालील क्षेत्र 13.32 लाख हेक्टर आहे त्यापैकी 4.60 लाख हेक्टर क्षेत्र खरीप पिकांसाठी वापरले जाते तर 7.58 लाख हेक्टर क्षेत्र रब्बी पिकांसाठी वापरले जाते. जिल्हयामध्ये तृणधान्य, कडधान्ये, गळीताची पिके, मसाल्याची पिके, फळे व भाजीपाला, कापूस व तंतूमय पिके व इतर अखादय पिके यांचे उत्पादन घेतले जाते. तृणधान्य कडधान्य या पिकांखालील क्षेत्रापेक्षा गळीत धान्य पिकाखालील क्षेत्र तुलनेने कमी आढळते.

सन 2004-05 मध्ये एकूण पीक लागवडीखालील क्षेत्रापैकी 3.2 टक्के हेक्टर क्षेत्र गळीत धान्य पिकाखाली होते तर सन 2011-12 मध्ये 4.7 टक्के हेक्टर क्षेत्र होते. यावरून दिसून येते की, गळीत धान्य (तेलबिया) पीक लागवडीखालील क्षेत्रात 1.5 टक्के इतकी नाममात्र वाढ झालेली आहे.

जिल्हयात प्रमुख गळीत पिकांमध्ये भुईमूग, सुर्यफूल, सोयाबीन, करडई व इतर गळीत धान्यांमध्ये तीळ, मोहरी, जवस, एरंडी इत्यादी पिके घेतली जातात. या पिकांपैकी अहमदनगर जिल्हयातील एकूण 14 तालुक्यांपैकी सुर्यफूल हे गळीतधान्य पीक कोपरगाव, संगमनेर, नगर व राहुरी या तालुक्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणात घेतले जाते.

प्रस्तुत सं गोधनात अहमदनगर जिल्हयातील प्रमुख गळीत धान्य पिकांच्या उत्पादनात झालेल्या बदलाचा आढावा घेण्यात आलेला आहे.

3) सं गोधन समस्या (Research Problem) :-

“अहमदनगर जिल्हयातील प्रमुख गळीतधान्य (तेलबिया) पिकांच्या उत्पादनातील बदल : एक अभ्यास”

(2004-05 ते 2013-14)

4) उद्दिष्ट्ये (Objectives) :-

1) अहमदनगर जिल्हयातील एकूण गळीतधान्य (तेलबिया) पिकांचे ओलिताखालील क्षेत्रातील बदल अभ्यासणे.

2) अहमदनगर जिल्हयातील प्रमुख गळीतधान्य (तेलबिया) पिकांखालील क्षेत्र, उत्पादन आणि दर हेक्टरी उत्पादनांचा अभ्यास करणे.

5) सं गोधनाचे महत्व (Significance) :-

अहमदनगर जिल्हयातील कृषी क्षेत्रातील प्रमुख गळीत धान्य (तेलबिया) पिकांच्या लागवडीखालील क्षेत्र, पीक पध्दती, पीक रचना, व पीक उत्पादकता इत्यादी घटकांचा तुलनात्मक अभ्यास प्रस्तुत सं गोधनात केला जाईल. परिणामी कृषी विभाग व कृषी कार्यालय (महाराष्ट्र भासन), कृषी विज्ञान केंद्र, कृषी विद्यापीठ यांना आव यक योजना राबविण्यासाठी अहमदनगर जिल्हयातील प्रमुख गळीत धान्य पीक पध्दतीची पा र्वभूमी लक्षात येईल.

जिराईत, कोरडवाहू, पावसावर पूर्णपणे अवलंबून असणा-या कृषी विकासाचा त्यामधील प्रमुख गळीत धान्य पीक उत्पादन पध्दतीचा विचार होणे आव यक आहे. तेलबिया / गळीत धान्य हे पीक भारतीय अर्थव्यवस्थेत महत्त्वाची भुमिका बजावत असून उपभोगात तेलबियांना अत्यंत महत्त्वाचे स्थान दिसून येते. गळीत धान्य पिकांच्या लागवडीखालील क्षेत्राचा अभ्यास करून ओलिताखालील क्षेत्र व त्या अनुशंगाने लागवडीखालील क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात वाढ होऊन उत्पादकता व उत्पादन वाढणे आव यक आहे.

6) व्याप्ती व मर्यादा (Scope and Limitations) :-

संपूर्ण महाराष्ट्रातील प्रमुख गळीत धान्य पिकांच्या उत्पादनात झालेल्या बदलांचा सूक्ष्म अभ्यास करणे भाक्य नसल्याने अहमदनगर जिल्हयाचा वि ेश अभ्यास नि षित केला आहे. सं गोधनासाठी आव यक माहिती व आकडेवारी मिळविण्यासाठी दुय्यम स्त्रोताचा उपयोग केला आहे. या माहितीचे अध्ययन करून त्यातून काढण्यात आलेले निश्कर्ष अहमदनगर जिल्हयातील निवड केलेल्या प्रमुख गळीत धान्य पिकांपुरतेच मर्यादीत राहणार आहेत. हे निश्कर्ष महाराष्ट्र राज्यातील प्रमुख पिकांच्या अध्ययनासाठी दि ाद र्क म्हणून उपयुक्त ठरू भाकतील. प्रस्तुत सं गोधन अहमदनगर जिल्हयातील प्रमुख गळीत धान्य पिकांच्या उत्पादनातील बदल लक्षात घेण्यासाठी सन 2004-05 ते 2013-14 या कालावधीसाठी मर्यादीत आहे.

7) सं गोधन पध्दत (Methodology) :-

प्रस्तुत सं गोधन हे प्रामुख्याने दुय्यम साधनसामुग्रीवर आधारीत आहे.

दुय्यम साधनसामुग्री मिळविण्यासाठी अहमदनगर जिल्हा सांख्यिकी कार्यालय येथून प्रसिध्द झालेला जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन सन 2005-06 ते 2013-14 अहवाल, Government of Maharashtra Statistical Abstract of Maharashtra State 2005-06 ते 2014-15 या अहवालांचा उपयोग केला आहे. तसेच अहमदनगर जिल्हा कृशी विभाग कार्यालय, अहमदनगर महाराष्ट्र ासन यांच्याकडे असलेल्या माहितीचा उपयोग सं गोधनात केला आहे.

8) सांख्यिकी पध्दत (Statistics used) :-

संकलीत केलेल्या माहितीचे वि लेशन करण्यासाठी सरासरी पध्दत, भोकडा पध्दत, वार्षिक वृध्दीदर यासारख्या सांख्यिकीय साधनांचा आव यकतेनुसार उपयोग करण्यात आला आहे.

$$\text{वार्षिक वृध्दीदर} = \frac{\text{चालु वर्शातील मूल्य} - \text{मागील वर्शातील मूल्य}}{\text{मागील वर्शातील मूल्य}} \times 100$$

9) अभ्यासाचे क्षेत्र (Study Area) :-

महाराष्ट्र राज्याच्या मध्यभागी उर्ध्व गोदावरी व भीमा या नदयांच्या खो-यात वसलेल्या अहमदनगर जिल्हयाचे उत्तर अक्षां 18.2 ते 19.9 अं 1 व पूर्वस रेखां 73.9 ते 75.5 अं 1 असे भौगोलिक स्थान आहे. अहमदनगर जिल्हयाचे क्षेत्रफळ 17,196 चौ.कि. मी. असून क्षेत्रफळाच्या दृश्टीने हा जिल्हा महाराष्ट्र राज्यात प्रथम क्रमांकावर आहे. अहमदनगर जिल्हयामध्ये एकूण 14 तालुक्यांचा समावे 1 आहे. ते पुढीलप्रमाणे – जामखेड, पाथर्डी, नेवासा, श्रीगोंदा, अकोला, कर्जत, भोवगाव, संगमनेर, अहमदनगर, राहाता, कोपरगाव, पारनेर, श्रीरामपूर व राहुरी इत्यादी.

अहमदनगर जिल्हयाचे हवामान साधारणपणे उश्ण व कोरडे आहे. महाराष्ट्रात अहमदनगर जिल्हा प्रामुख्याने अवर्शणप्रवण क्षेत्र म्हणून ओळखला जातो. अहमदनगर जिल्हयाचे पर्जन्यमान अनि चित स्वरुपाचे असून पर्जन्याची वाटणी असमान आहे. जिल्हयाचे सरासरी पर्जन्यमान 578.8 मि.मी. आहे.

अहमदनगर जिल्हयामध्ये 71.10 टक्के क्षेत्र लागवडीयोग्य असून 32.40 टक्के क्षेत्र जलसिंचनाखाली आहे. अभ्यास क्षेत्रामध्ये काळी मृदा, मध्यम मृदा, गडद करडा व लालसर तांबूस मृदा आढळते. ज्वारी, बाजरी, गहू, ऊस, कापूस, भुईमूग, हरभरा, सुर्यफूल, फळे व भाजीपाला अशी विविध प्रमुख पिके अभ्यास क्षेत्रात घेतली जातात.

10) विश्लेषण व चर्चा (Result and Discussion) :-

अहमदनगर जिल्हयात गळीत धान्य पिकांमध्ये भुईमूग, सुर्यफूल, सोयाबीन, करडई या प्रमुख पिकांचे उत्पादन घेतले जाते. तर इतर गळीत धान्य पिकांमध्ये तीळ, एरंडी, मोहरी, जवस अशा पिकांचे उत्पादन घेतले जाते.

एकूण गळीत धान्याच्या पिकांखालील क्षेत्रात सन 2004-05 ते 2012-13 या वर्षात झालेला तुलनात्मक बदल पुढील तक्ता क्र. 1 मध्ये दर्शविला आहे.

तक्ता क्र. 1 "अहमदनगर जिल्हयातील एकूण गळीत धान्यांच्या पिकांखालील ओलिताचे क्षेत्र" (क्षेत्र हेक्टरमध्ये)

अ. क्र.	पिकांचे नाव	वर्ष		टक्केवारीतील वाढ/घट
		2004-05	2012-13	
1.	भुईमूग	9024 (30.7)	528 (7.4)	- 23.3
2.	सूर्युल	20216 (68.8)	100 (1.4)	-67.4
3.	करडई	0 (0)	710 (10.1)	10.1
4.	सोयाबीन	0 (0)	5363 (75.6)	75.6
5.	इतर गळीत धान्य	155 (0.5)	390 (5.5)	5
6.	एकूण गळीत धान्य	29395 (100)	7091 (100)	-
7.	सरासरी	5879	1418.2	-

(संदर्भ- अहमदनगर जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन अहवाल, सन 2005-06 व 2013-14)

(टिप- कंसातील संख्या एकूण प्रमाणाशी टक्केवारी दर्शवित्यात.)

वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की, सन 2004-05 मध्ये अहमदनगर जिल्हयात एकूण गळीत पिकांखालील सरासरी क्षेत्र 5879 हेक्टर होते तर सन 2012-13 मध्ये सरासरी क्षेत्र 1418.2 हेक्टर होते. सन 2004-05 च्या तुलनेत सन 2012-13 मध्ये एकूण गळीत

धान्य पिकांच्या ओलिताखालील क्षेत्रात ('करडई' व 'सोयाबीन' पीक वगळता) मोठया प्रमाणात घट झालेली दिसून येते. सूर्यफुल या पिकांखालील ओलिताच्या क्षेत्रात झालेली घट तुलनेने मोठया प्रमाणात 67.4 टक्के इतकी दिसून येते. 'करडई' व 'सोयाबीन' या पिकांच्या ओलिताखालील क्षेत्र 2004-05 मध्ये 0 हेक्टर होते. तर 2012-13 मध्ये अनुक्रमे 710 हेक्टर व 5363 हेक्टर क्षेत्र ओलिताखाली होते. इतर गळीत धान्य पिकांखालील ओलिताचे क्षेत्र 390 हेक्टर म्हणजेच एकूण गळीत धान्यांपैकी 5.5 टक्के हेक्टर क्षेत्र ओलिताखाली आहे.

'भुईमूग' व 'सूर्यफुल' या गळीत धान्य पिकांच्या ओलिताखालील क्षेत्रात सन 2004-05 च्या तुलनेत 2012-13 मध्ये मोठया प्रमाणात घट झालेली दिसून येते. ती अनुक्रमे 30.7 टक्क्यांवरून 7.4 टक्के व 68.8 टक्क्यांवरून 1.4 टक्के इतकी दिसून येते.

सन 2004-05 मध्ये एकूण गळीत धान्य पिकांच्या ओलिताखालील क्षेत्राची सरासरी 5879 हेक्टर इतकी होती आणि 2012-13 या वर्षी 1418.2 हेक्टर इतकी कमी झालेली आढळते.

तक्ता क्र. 2 "अहमदनगर जिल्हयातील एकूण गळीत धान्यांच्या पिकांखालील क्षेत्र, उत्पादन व दरहेक्टरी उत्पादकता"

(क्षेत्र: 100 हेक्टरात उत्पादन 100 टनात व दरहेक्टरी उत्पादकता किलोग्रॅममध्ये)

अ. क्र.	पिकाचे नाव	2004-05		2013-14			
		क्षेत्र	उत्पादन	क्षेत्र	उत्पादन	उत्पादकता	
1.	भुईमूग	148 (16.4)	156 (17.6)	1229	98 (12.0)	114 (13.0)	1509
2.	सूर्युल	137 (15.2)	74 (8.3)	540	13 (1.6)	8 (1.0)	598
3.	करडई	208 (23.0)	124 (14.0)	597	19 (2.3)	4 (0.4)	194
4.	सोयाबीन	355 (39.3)	518 (58.3)	1460	659 (80.7)	744 (84.6)	1130
6.	इतर गळीत धान्य	55 (6.1)	16 (1.8)	312	28 (3.4)	9 (1.0)	325
7.	एकूण गळीत धान्य	903 (100)	888 (100)	983	817 (100)	879 (100)	1076

8. महाराष्ट्र राज्य	33252	26974	811	41480	48115	1160
9. महाराष्ट्र राज्या ती अहमदनगर जिल्हयाची एकूण टक्केवारी	2.7	3.3	121.2	2.0	1.8	92.8

Source : Government of Maharashtra 'Directorate of Economics and statistic planning Department' (2005-06 to 2014-15) Mumbai Govt. of Maharashtra.

(टीप – कंसातील संख्या एकूण प्रमाणा ती टक्केवारी द वितात.)

अहमदनगर जिल्हयामध्ये एकूण गळीत धान्य पिकाखालील क्षेत्राचे महाराष्ट्र राज्यातील एकूण गळीत धान्य पिकाखालील क्षेत्रा ती तुलना केली असता असे दिसून येते की सन 2003-04 ते 2013-14 या द ाकातील एकूण क्षेत्र 2.7 टक्केवरून 2.0 टक्के असे नाममात्र घटलेले आहे. तर एकूण गळीत धान्य पिकाचे उत्पादन 3.3 टक्केवरून 1.8 टक्के इतके घटलेले आहे. तसेच एकूण गळीत धान्यांच्या दर हेक्टरी उत्पादकतेमध्ये देखील 121.2 टक्क्यांवरून 92.8 टक्के इतकी घट झालेली आहे.

'भुईमूग' या गळीत धान्य पिकाच्या लागवडीखालील क्षेत्रात वाढ झालेली नाही सन 2003-04 ते 2013-14 या द ाकात 16.4 टक्क्यांवरून 12.0 टक्के व 17.6 टक्क्यांवरून 13.0 टक्के अ ती घट झालेली आहे. मात्र उत्पादकता 1229 किलोग्रॅम दर हेक्टर वरून 1509 कि.ग्रॅ. दर हेक्टर अ ती वाढ झालेली आहे.

'सुर्यफूल' या गळीत धान्य पिकाच्या लागवडीखालील क्षेत्र व उत्पादन यात मोठया प्रमाणात 15.2 टक्क्यांवरून 1.6 टक्के व 8.3 टक्क्यांवरून 1.0 टक्के अ ती घट झालेली आहे. परंतु उत्पादकता 540 कि.ग्रॅ. प्रति हेक्टर वरून 598 कि.ग्रॅ. प्रति हेक्टर अ ती वाढ झाली आहे.

'करडई' या गळीत धान्य पिकाच्या लागवडीखालील क्षेत्रात 23.0 टक्क्यांवरून 2.3 टक्के हेक्टर तर उत्पादनात 14.0 टक्क्यांवरून 0.4 टक्के आणि उत्पादकतेत 597 कि.ग्रॅ. प्रतिहेक्टर वरून 194 कि.ग्रॅ. प्रतिहेक्टर अ ती घट झालेली दिसून येते.

'सोयाबीन' या गळीत धान्य पिकाच्या लागवडीखालील क्षेत्र सर्वाधिक आहे. सन 2004-05 ते 2013-14 या दहा वर्षांच्या कालावधीत सोयाबीन पिकांच्या लागवडीखालील क्षेत्रात 39.3 टक्क्यांवरून 80.7 टक्के अ ती जवळपास दुपटीने वाढ झालेली आहे. तसेच उत्पादनात देखील 58.3 टक्क्यांवरून 84.6 टक्के अ ती वाढ झालेली आहे. उत्पादकतेमध्ये मात्र 1460 कि.ग्रॅ. प्रति हेक्टर वरून 1130 कि.ग्रॅ. प्रतिहेक्टर इतकी घट झालेली आहे.

‘इतर गळीत धान्य’ पिकांखालील क्षेत्र व उत्पादन देखील 6.1 टक्क्यांवरून 3.4 टक्के व 1.8 टक्क्यांवरून 1.0 टक्के असे कमी झालेले आहे. मात्र उत्पादकता 312 कि.ग्रॅ. दर हेक्टर वरून 325 कि.ग्रॅ. दर हेक्टर अशी वाढलेली दिसून येते.

महाराष्ट्र राज्यातील एकूण गळीत धान्य पिकांखालील क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकता याबरोबर अहमदनगर जिल्ह्यातील एकूण गळीत धान्य पिकांखालील क्षेत्र, उत्पादन व उत्पादकता यांची तुलना केली असता एकूण गळीत धान्य पिकांखालील क्षेत्र व उत्पादन महाराष्ट्र राज्यात वाढलेले आहे. परंतु अहमदनगर जिल्ह्यात ते कमी झालेले आढळते. परंतु एकूण गळीत धान्य पिकांची दरहेक्टरी उत्पादकता मात्र वाढलेली दिसून येते.

11) निष्कर्ष : (Conclusions) :-

सन 2004–05 च्या तुलनेत सन 2012–13 मध्ये एकूण गळीत धान्य पिकांच्या ओलिताखालील क्षेत्रात ‘करडई’ व ‘सोयाबीन’ पीक वगळता मोठ्या प्रमाणात घट झालेली दिसून येते.

अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रमुख गळीतधान्य पिकांखालील सन 2004–05 ते 2013–14 या अभ्यास कालावधीतील क्षेत्र, उत्पादन आणि दर हेक्टरी उत्पादनाचा अभ्यास केला असता असे दिसून येते की, गळीत धान्य पिकांखालील एकूण क्षेत्र कमी झालेले आहे परंतु महाराष्ट्र राज्यातील एकूण गळीत धान्य पिकांखालील क्षेत्राची तुलना केली असता असे दिसून येते की गळीत धान्य पिकांखालील क्षेत्र 2.7 टक्क्यांवरून 2.0 टक्के असे घटलेले आहे. जिल्ह्यातील प्रमुख गळीत धान्य पिकांच्या एकूण क्षेत्राचा वार्षिक वृद्धीदर –9.5 हेक्टर असा घटलेला आहे.

एकूण गळीत धान्य पिकांखालील उत्पादनाचा वार्षिक वृद्धीदर –1.0 असा आहे तर उत्पादकता दर हेक्टरी 9.5 इतकी वाढलेली आहे.

एकंदरीत असे दिसून येते की गळीत धान्य पिकांच्या ओलिताखालील क्षेत्रात घट झालेली आहे त्यामुळे गळीत धान्य पिकांच्या लागवडीखालील क्षेत्र व एकूण उत्पादनात घट झालेली आहे. परंतु दर हेक्टरी उत्पादकतेमध्ये मात्र वाढ झालेली आहे.

‘सोयाबीन’ या गळीत धान्य पिकांच्या क्षेत्रात तुलनेने सर्वाधिक 80.7 टक्के अशी वाढ झालेली आहे तर ‘सुर्यफूल’ व ‘करडई’ या पिकांखालील क्षेत्रात अनुक्रमे 1.6 व 2.3 टक्के अशी सर्वाधिक घट झालेली आहे. तसेच ‘सुर्यफूल’ व ‘करडई’ या पिकांची

उत्पादनात अनुक्रमे 1.0 व 0.4 टक्के अ ि घट झालेली आहे. 'करडई' या पिकाची उत्पादकात अभ्यासकालावधीत सर्वाधिक घटलेली आहे. तर 'भुईमूग' व 'सोयाबीन' या गळीत धान्यांची उत्पादकता सर्वाधिक वाढलेली दिसून येते.

अहमदनगर जिल्हा अवर्षणप्रवण क्षेत्रात येतो त्यामुळे अकोले तालुका वगळता इतर तालुक्यांमध्ये पर्जन्य वितरण अल्प प्रमाणात होते. त्यामुळे गळीतधान्य पिकांच्या ओलिताखालील क्षेत्रात घट झालेली दिसून येते. गळीत धान्य पिकांना दिला जाणारा हमीभाव इतर पिकांच्या तुलनेत कमी असल्यामुळे भोतकरी गळीतधान्य (तेलबिया) पिकांच्या उत्पादनाऐवजी कडधान्य, तृणधान्य, ऊस व कापूस यांसारख्या पिकांचे उत्पादन घेतात. परिणामी गळीतधान्य, पिकांखालील क्षेत्र व उत्पादन घटलेले दिसून येते. भोतकरी आधुनिक कृशी तंत्रज्ञानाचा वापर करतात. त्यामुळे गळीतधान्य पिकांची उत्पादकता मात्र वाढलेली दिसून येते.

12) ि ाफार ि : (Recommendations) :-

- 1) अहमदनगर जिल्हयातील एकूण प्रमुख गळीत धान्य पिकांच्या लागवडीखालील ओलिताच्या क्षेत्रात मोठया प्रमाणात घट झालेली आहे त्यामुळे जलसिंचनाखालील सेवा-सुविधांमध्ये वाढ करुन ओलिताखालील क्षेत्रात वाढ करणे गरजेचे आहे. अहमदनगर जिल्हा प्रामुख्याने अवर्षणग्रस्त विभागात येतो. अहमदनगर जिल्हयात अकोले तालुका वगळता इतर तालुक्यांमध्ये पर्जन्याचे वितरण अल्प प्रमाणात होते. त्यामुळे भोतक-यांनी याठिकाणी भोततळयाची निर्मिती करुन त्या पाण्याचा वापर तेलबिया पिके घेण्यासाठी करावा.
- 2) गळीत धान्य किंवा तेलबिया पिकांची उत्पादकता वाढविण्यासाठी प्रमाणित बियाणे, खते, जंतूना ाके, किटकना ाके, बियाणांची लागवड योग्य पध्दतीने भोतीत नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर अत्याव यक आहे. आधुनिक तंत्रज्ञान साधनांच्या किंमती भरमसाठ असतात. त्यामुळे भोतक-यांचा उत्पादन खर्च वाढतो. सरकारने अ ा साधनांच्या किंमतीवर नियंत्रण ठेवावे.
- 3) विविध पिकांना देण्यात येणा-या कृशी अर्थ सहाय्यतामध्ये तफावत दिसून येते. गहू, तांदूळ, उस, अधिक तर डाळी, तेलबिया पिकांना अत्यंत कमी अर्थसहाय्य देण्यात येते. त्यामुळे तेलबियासारख्या पिकांचे उत्पादन व लागवडीखालील क्षेत्र कमी होत आहे म्हणून अ ा पिकांच्या उत्पादनात वाढीला प्रोत्साहन देण्यासाठी कृशी अर्थसहाय्य देण्यात यावे.

- 4) कृषी क्षेत्रातील जोखीम आणि अस्थैर्य यामुळे कृषी क्षेत्राला अनेक नैसर्गिक आपत्तींना तोंड द्यावे लागते. उदा. कमी किंवा अति पाऊस, दुष्काळी स्थिती पिकांवरील रोग, नापिकी, गारपीट इत्यादी तसेच बाजारातील किंमतींचे चढउतार, जादा पीक आल्यास किंमतीची घसरण त्यामुळे कृषी व्यवसायात अस्थिरतेचे प्रमाण वाढले ही भोती व्यवसायातील जोखीम कमी करण्यासाठी भोतक—यांना प्रोत्साहन द्यावे. फळबागांप्रमाणेच गळीत धान्य (तेलबियां) पिकांना देखील विमा संरक्षण देण्यात यावे.
- 5) पीक विविधतेच्या आधारे तेलबिया (गळीत धान्यां) चे उत्पादन वाढवावे.
- 6) प्रमुख गळीत धान्य पिकांची उत्पादकता वाढविण्यासाठी अल्पकालीन, मध्यमकालीन व दीर्घकालीन उपाय योजना भोतक—यां ि व्यापक चर्चेतून अंमलात आणणे त्यासाठी कोरडवाहू भोतीकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही. दुर्लक्ष न करता कोरडवाहू भोतीला सवलती तसेच तत्सम पिकांना हमीभाव देण्याची आव यकता आहे.
- 7) केंद्र व राज्य सरकारने जाहीर केलेली कर्जमाफी योजना ही भोतकरी आत्महत्या रोखण्यासाठी उपाय नाही. भोतक—यांच्या कर्जबाजारीपणाची कारणे भोधून त्यावर उपाय योजना करून भोतकरी आत्महत्यांना आळा बसू भाकतो.

संदर्भसूची (References) :-

- Ditt, R. and Sundaram, KPM. (2005), Indian Economy S. Chand Company Ltd.*
- मिश्रा, जे.पी., (2009), कृषी अर्थ शास्त्र. साहित्य भवन पब्लिके ान, आग्रा.*
- सागर, के., (2009), कृषी विशयक घटक, के सागर प्रका ान, पुणे.*
- कान्हेरे, आर.बी. (1999), महाराष्ट्रीतील तेलबिया पीक अर्थव्यवस्थेतील वृद्धी व अस्थिरता – एक प्रादे िक दृष्टीकोन अर्थबोध, मराठवाडा अर्थ शास्त्र परिशदेचे वार्षिक प्रका ान पृष्ठ क्र. 24 ते 36, फेब्रुवारी.*
- इंगळे, डी.के. (2014), “महाराष्ट्रातील प्रमुख पिकांच्या उत्पादनातील बदल, एक अभ्यास” डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठला सादर पीएच.डी.प्रबंध.*
- महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ (2016) : कृषी दैनंदिनी राहुरी.*
- Economic Survey of Maharashtra, Directorate of Economics and statistic planning department, (2005-06 to 2014-15) Mumbai, Govt. of Maharashtra.*
- अहमदनगर जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय नियोजन विभाग, मुंबई, महाराष्ट्री भासन.*
- [http:// www.mahaagri.gov.in.](http://www.mahaagri.gov.in)
- [http:// www. Charatreciipes.com/article-cagr-html.](http:// www. Charatreciipes.com/article-cagr-html)